

OP ZOEK NAAR BALANS TUSSEN INDIVIDUELE EN COLLECTIEVE BENADERINGEN IN DE WIJK

Het Kenniscentrum Sociale Innovatie heeft in het kader van het programma van de Wmo-werkplaats Utrecht een literatuurstudie uitgevoerd gericht op ‘collectieve’ benaderingswijzen van professionals voor hulpvragen of problemen in de wijk. Dit hebben we gedaan vanuit het perspectief van het wijkteam en hun zoektocht naar de mate waarin het voor hen mogelijk, wenselijk dan wel noodzakelijk is om het individuele met het collectieve te verbinden dan wel van elkaar te scheiden. Deze Wmo-wijzer vat de belangrijkste inzichten uit deze literatuurstudie samen.

Inleiding

In het gedecentraliseerde sociale domein speelt sociaal werk zich grotendeels in ‘de wijk’ af. De wijk wordt momenteel gezien als de plek om uiteenlopende beleidsdoelstellingen te realiseren en met elkaar te verbinden. Een belangrijke ontwikkeling die met deze wijkgerichte aanpak gepaard gaat is de totstandkoming van de integrale wijkteams. Vanuit deze teams pakken professionals, vaak samen met burgers problemen in de wijk aan. De doelen variëren van het tot stand brengen van effectieve en efficiënte integrale dienstverlening, het bevorderen van burgerparticipatie en zelfredzaamheid tot het versterken van verantwoordingsrelaties tussen burgers. De wijkteamaanpak maakt deel uit van de ontwikkeling om meer in te zetten op lokale netwerkstructuren ten aanzien van specifieke vormen van dienstverlening.

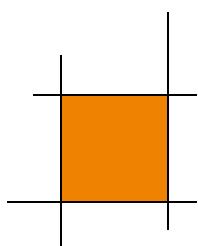
‘Collectieve’ en ‘individuele’ benaderingswijzen van sociale professionals om problemen in de wijk aan te pakken kunnen worden gezien als twee tegengestelde, en tegelijkertijd samenhangende invalshoeken. De wijze waarop dit in de praktijk vorm krijgt is een centraal thema binnen de huidige Wmo. Als één van de bakens van Welzijn Nieuwe Stijl wordt gesproken over een ‘doordachte balans van individueel en collectief’. De vraag is wat hier precies onder wordt verstaan en welke gedachten er precies aan ten

“Op zoek
naar slimme
combinaties
van collectieve
en individuele
benaderingen”

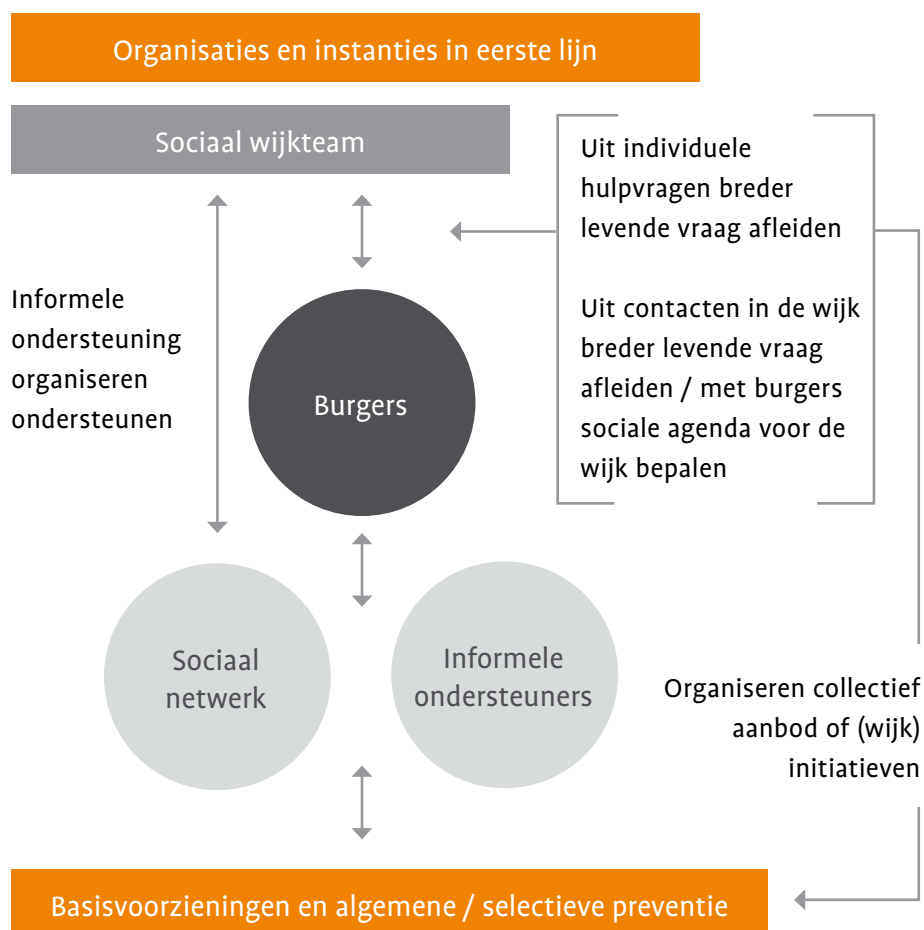
grondslag liggen. In de brochure over Welzijn Nieuwe Stijl (Ministerie van VWS, 2010) lezen we dat ‘de financiering van individuele oplossingen voor problemen van burgers in onze verzorgingsstaat steeds meer onder druk [komt] te staan (...). Het ontwikkelen van meer collectieve aanpakken [is daarom] onvermijdelijk.’ Daarnaast staat in de brochure omschreven dat de negatieve gevolgen van de individualisering van de samenleving steeds meer zichtbaar worden. Een collectieve aanpak is zo gezegd niet alleen goedkoper, maar in veel gevallen ook beter. Om de beoogde balans tussen collectief en individueel te realiseren zullen professionals hun zorg- en ondersteuningsaanbod op een andere manier moeten inrichten. Dit betekent dat hulpvragen vooral méér collectief (en minder individueel) moeten worden benaderd. Ook zullen professionals op zoek moeten gaan naar slimme combinaties van collectieve en individuele benaderingen (‘arrangementen op maat’) en naar collectieve benaderingen die ook op individueel niveau meerwaarde hebben. Bovendien dienen professionals bij hun aanpak oog te hebben voor de informele verbanden van burgers die er al zijn. Dit vraagt om een andere manier van werken, erop gericht burgers zodanig te ondersteunen (en los te laten) dat zij hun eigen sociale omgeving benutten, met zo min mogelijk professionele betrokkenheid.

Collectieve benaderingen en het wijkteam

Onder de collectieve aanpak van het wijkteam verstaan wij de aanpakken van wijkteamprofessionals die gericht zijn op het verbinden van hulpvragen van bewoners in de wijk waarmee een collectieve (‘gezamenlijke’) aanpak gevormd kan worden (of waarop kan worden aangesloten). Volgens Platform31 kunnen wijkteamprofessionals, al dan niet via contacten in de wijk, uit individuele hulpvragen een breder levende vraag afleiden van waaruit een collectief aanbod georganiseerd kan worden. Dit collectieve aanbod draagt bij aan de basisvoorzieningen en daarmee aan zowel algemene als selectieve preventie in een wijk. Dit staat vervolgens in verband met sociale netwerken en informele ondersteuners rondom burgers. Wijkteamprofessionals kunnen volgens Platform31 worden ingezet voor het ‘versterken van de sociale infrastructuur van een buurt en het organiseren of ondersteunen van collectieve voorzieningen voor wijkbewoners met vergelijkbare ondersteuningsbehoeften’ (Oude Vrielink, 2015: 38).

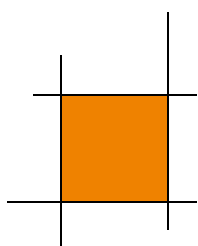

Onderstaand schema geeft de rol van het wijkteam in het collectief benaderen van hulpvragen goed weer:

Het organiseren van collectief aanbod vanuit het wijkteam (Oude Vrielink, 2015)

Deze schematische weergave van Platform31 past ook bij de collectieve benadering zoals omschreven in het programma 'Sociaal Werk in de Wijk' van Movisie (2013). Dit programma heeft als doel het inhoudelijk en methodisch toerusten van professionals en maatschappelijke organisaties om vernieuwingen in beleid en uitdagingen in de samenleving op te kunnen pakken. Daarin stelt Movisie dat in plaats van vragen individueel te benaderen vaak ook collectief aanbod mogelijk is om vergelijkbare vragen van mensen gezamenlijk op te pakken. De collectieve benaderingswijze heeft volgens Movisie dan ook met name betrekking op mensen met een gemeenschappelijke ondersteuningsvraag. Voor wijkteammedewerkers is het van belang om hier meer gebruik van te maken, en niet te snel in een individuele aanpak te schieten.

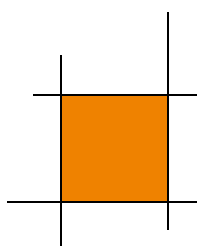
“Collectieve
aanpakken
voor het
verkleinen van
risicofactoren”

Preventie

De collectieve aanpak kan ook in verband worden gebracht met algemene en selectieve preventie. Deze relatie komt ook in diverse wetenschappelijke bronnen naar voren. Verschillende studies wijzen op de mogelijkheden die collectieve aanpakken bieden ten aanzien van het verkleinen van risicofactoren in het algemeen en bij specifieke groepen. Volgens verschillende wetenschappers (o.a. Van Ewijk, 2012; Van Ewijk & Westdijk, 2015; De Winter, 2008) kunnen collectieve aanpakken een rol spelen bij het socialiseren van mensen, bijvoorbeeld door hen in hun eigen (woon) omgeving contacten te laten opdoen en met mensen in vergelijkbare situaties te gaan praten. Het verbinden van individuele hulpvragen en mensen met elkaar in contact brengen, in plaats van het medicaliseren of therapeutiseren, kan voorkomen dat mensen onnodig in individuele (specialistische) hulpverleningstrajecten terecht komen. Het voorkomen van dergelijke trajecten biedt ruimte voor het sociaal functioneren van mensen in hun eigen omgeving waarmee tevens het vaak chronische karakter van problematieken wordt erkend.

Schakelen tussen collectief en individueel

Ondanks de hierboven beschreven nadruk op collectieve benaderingen voor problematieken in de wijk zullen veel ondersteuningsvragen van bewoners niet in gezamenlijkheid kunnen worden opgepakt. Voor die vragen blijft de individuele ondersteuning noodzakelijk. Dit kan ofwel door een vraag volledig individueel te benaderen (zoals bij sommige vragen rondom huishoudelijke hulp) of door te verwijzen naar specialistische hulp; of door het bieden van ‘collectieve arrangementen’ of ‘arrangementen op maat’, met bijvoorbeeld een accent op een collectieve aanpak, naast individuele ondersteuning. Een belangrijke opgave voor het sociale wijkteam is volgens Movisie (2013) om te schakelen tussen het collectieve niveau en het individuele niveau. Daarvoor is het van belang dat wijkteammedewerkers signalen uit individuele contacten delen met collega’s. Zodra signalen vaker voorkomen kan er mogelijk een collectieve benadering ontworpen worden. Hoe deze aanpakken in de praktijk zichtbaar zijn, staat beschreven in de volgende paragraaf.

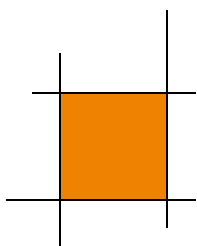

De meerwaarde van collectieve benaderingen

Nu we de rol van het wijkteam bij de collectieve benadering hebben getypeerd richten we ons op de vraag wat het nut van een collectieve benadering kan zijn. Wat zijn de voordelen om hulpvragen van bewoners met elkaar te verbinden en op basis daarvan collectief aanbod te organiseren? En hoe draagt dit bij aan de veronderstelde preventie?

Uit de memorie van toelichting van de Wmo (2015) en bronnen van Movisie (2013) komen verschillende argumenten naar voren om voor ondersteuningsvragen een collectieve benadering in te zetten:

- Om te beginnen zijn de kosten en administratieve lasten van collectieve benaderingen lager dan van individuele benaderingen (MvT Wmo, 2014). Er is 'meer massa voor minder geld' en deelname aan individuele dienstverlening is duurder dan aan een collectief aanbod (Movisie 2013).
- In veel gevallen blijkt het voor mensen beter en prettiger om gebruik te maken van een collectief georganiseerd aanbod dan van oplossingen gericht op het individu. Samen eten bijvoorbeeld, levert sociale contacten op en wordt door mensen daarmee veelal als prettiger ervaren dan een thuis afgeleverde magnetronmaaltijd die je alleen eet (MvT Wmo, 2014: 28). Mensen die gebruik maken van een collectief ingestoken programma voelen 'zich vaak minder afhankelijk, en [ervaren] mogelijk meer regie over het eigen leven, in vergelijking tot mensen die zijn aangewezen op een maatwerkvoorziening (MvT Wmo, 2014).
- Ook is bij een collectieve aanpak de signaleringsfunctie sterker omdat mensen die als groep benaderd worden sneller geneigd zijn om signalen bij elkaar te herkennen. Daarbij hoeft de hulpverlener het onderwerp minder te 'problematiseren', omdat er niet op één persoon wordt gefocust, maar op de hele groep (Movisie, 2013).
- Niet alleen de mogelijk hogere effectiviteit of waardering van een collectieve aanpak wordt onderstreept, ook kan er een preventieve werking uitgaan van bijvoorbeeld een gezamenlijke maaltijdvoorziening. Een dergelijke oplossing kan onderliggende problemen, zoals een gebrek aan sociale contacten, aan het licht brengen. Bovendien kan op die manier – door het achterhalen van de vraag achter de vraag – beter worden ingeschat welke behoeften er in de buurt zijn en welke maatregelen daarvoor getroffen moeten worden (ibid).

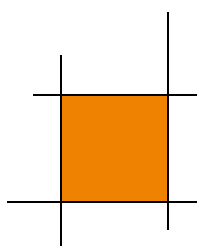
Voorbeelden van collectieve benaderingen

- Samenbrengen van ervaringsdeskundigen die wijkbewoners willen helpen.
- Wijkgerichte benadering om drugsproblematiek aan te pakken.
- Aanleg van een buurtmoestuin.
- Mensen die moeite hebben met financieel beheer een cursus aanbieden.
- Een wijkrestaurant waar buurtbewoners een maaltijd kunnen eten en onder de mensen zijn.
- Inloopsoos voor mensen met psychiatrische problematiek.

Professionele inzet

In verschillende wijkteams in Nederland komt de ontwikkeling om hulpvragen collectief op te pakken al wel tot stand. Tegelijkertijd zien we dat het organiseren van collectief aanbod nog niet overal vanzelfsprekend is. Dit heeft voor een deel te maken met competenties en vaardigheden die het collectief benaderen van vraagstukken uit de wijk van professionals vragen. Op basis van onderzoek kunnen we een aantal aspecten noemen van rollen, houding en competenties waarmee professionals hier handen en voeten aan kunnen geven.

Om te beginnen vraagt de collectieve benadering van professionals een coachende en faciliterende rol om te bereiken dat mensen zoveel mogelijk eigen verantwoordelijkheid en regie nemen en/of behouden (De Waal, 2014). Daarbij gaat een collectieve benadering idealiter gepaard met een vraaggerichte houding van professionals, redenerend vanuit de wens van de zorgvrager en niet vanuit een standaard aanbod van instellingen en instanties (Van Vliet e.a., 2004: 21). Naast deze algemene rollen of uitgangspunten kunnen we ook een aantal concrete vaardigheden benoemen die een professional nodig heeft om de collectieve benadering uit te voeren. Onderstaande punten zijn samengesteld op basis van verschillende onderzoeken en documenten waarin het competentieprofiel van sociale professionals centraal stond. De geselecteerde punten staan in relatie tot het collectief werken en zijn relevant voor professionals werkzaam in een wijkteam.

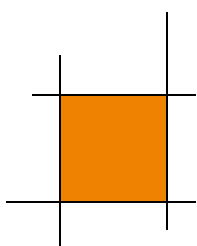

De wijkteamprofessional is:

- **Ondernemend.** Hieronder verstaan we de ondernemende houding en ondernemend gedrag van de professional, waaronder het nemen van initiatieven of het aandragen van strategieën om zo goed mogelijk aan te sluiten bij de vraag van de burger. Denk aan: het ondernemen van actie om bij burgers langs te gaan ('er-op-af!') en samen te werken met andere disciplines. Ook het organiseren van een collectief aanbod maakt hier deel van uit. (Kluft, 2011: 3).
- **Zichtbaar.** Professionals kennen de wijk, de bewoners en organisaties enerzijds en worden door hen gekend anderzijds. De wijkteamprofessional moet als aanspreekpunt kunnen fungeren voor sociale vragen en opkomen voor het maatschappelijke belang. Ook het ondersteunen van collectieve initiatieven is daar een onderdeel van (Vlaar e.a., 2013).

De wijkteamprofessional kan:

- **Verbinden.** Wijkteamprofessionals kunnen ontmoeting stimuleren en formele en informele groepen met elkaar in contact brengen om individuele en gemeenschappelijke vragen te verbinden. Redenerend vanuit gemeenschappelijke belangen, maatschappelijke betrokkenheid en het wederkerigheidsprincipe werken professionals aan sociale vragen waarvoor zij collectieve oplossingen vinden (Vlaar e.a., 2013). Oldenhof (2014) noemt dit ook wel 'informele coördinatie' en geeft als voorbeelden het 'matchen' van buurtbewoners met dezelfde hobby's of de aanleg van een buurtmoestuin. "Deze collectieve initiatieven worden ingezet om eigen regie en sociale cohesie tussen buurtbewoners onderling te bevorderen", aldus Oldenhof (2014: 21).
- **Vragen verhelderen.** Wijkteamprofessionals zijn in staat gespreks- en empowermenttechnieken, integrale vraagverheldering en het stimuleren van eigen regie in te zetten als onderdeel van het 'generalistische' karakter van hun functie, om zodoende bij te dragen aan het realiseren van een collectieve benadering (Oldenhof, 2014).
- **Burgerschapscompetenties versterken.** Oldenhof brengt de collectieve aanpak ook in verband met wat zij de 'informele coördinatievorm' noemt. Burgers worden volgens haar steeds meer gezien als "regisseur van hun eigen (ondersteunings)plan", waarbij ze zelf afstemming zoeken met het sociale netwerk. Niet de professional als casemanager, maar de burger als regisseur." (Oldenhof, 2014: 11).

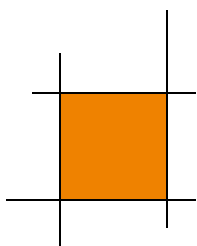

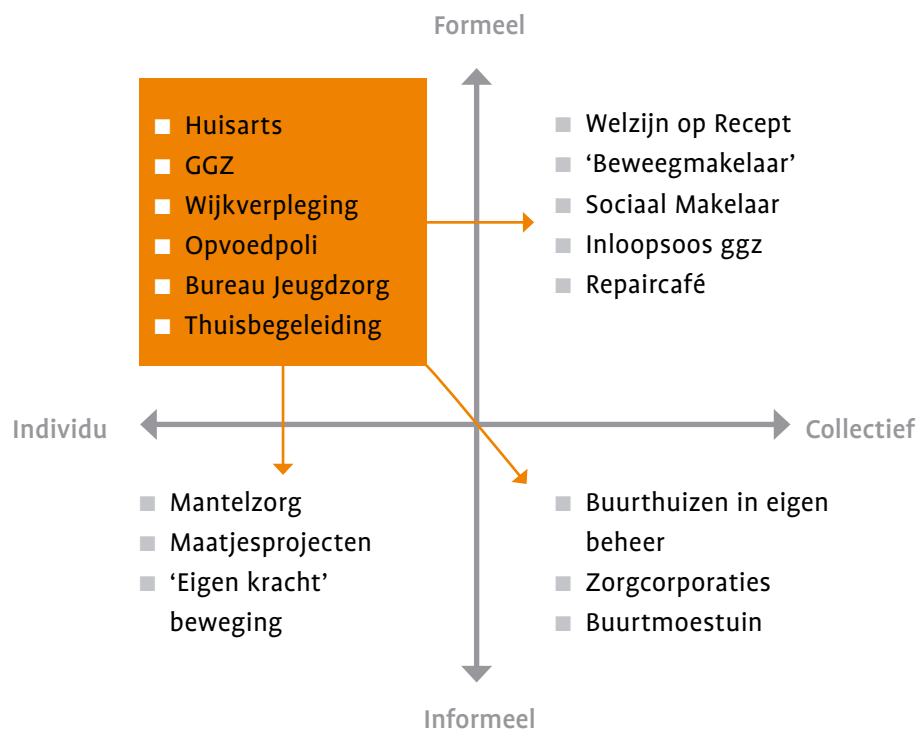
Samenvattend: de hiervoor genoemde vaardigheden vragen van professionals om een onderzoekende houding en het vermogen om te kunnen reflecteren op hetgeen zij zien in de wijk om daar vervolgens naar te handelen. Kennis en inzicht van de wijk en de wijze waarop deze is opgebouwd maakt het mogelijk verbanden tussen bewoners beter te begrijpen. Te denken valt bijvoorbeeld aan inzicht in informele netwerken in de wijk, geschiedenis, bevolkingsopbouw etc. Wijkteamprofessionals kunnen zich aan de hand van deze vaardigheden afvragen of zij deze vaardigheden voldoende in huis hebben.

Collectieve aanpakken: een overzicht

In deze publicatie is een typering gegeven van het collectief benaderen van vraagstukken. Om de huidige situatie overzichtelijk in beeld te brengen beschrijven we een model waarin we dit schematisch weergeven. Aan de hand van dit model geven we een aantal conclusies en zetten we tot besluit enkele gedachten met betrekking tot de toekomst op een rij.

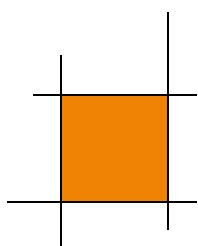
Onderstaand model is gebaseerd op een onderzoek van het Verwey-Jonkerinstituut (Staveneuter e.a., 2012) en bevindingen uit de ontwikkelwerkplaats Kruiskamp-Koppel te Amersfoort, een van de activiteiten van de Wmo-werkplaats Utrecht (Van der Velde, 2015) en geeft weer welke voorzieningen en initiatieven er in de wijk zoal zijn. Het model laat niet alleen zien in hoeverre deze initiatieven als collectief of individueel te bestempelen zijn, maar geeft ook weer in welke mate de burger of juist een professional daarbij betrokken is. De keuze voor deze tweede dimensie (tussen formeel en informeel) is bewust: de opgave voor de wijkteamprofessional om vraagstukken meer 'collectief' te benaderen hangt nauw samen met de vraag wat burgers (onderling) daarin zelf kunnen doen. Wijkteams krijgen de opdracht mee om burgerparticipatie en zelfredzaamheid te bevorderen en de verantwoordingsrelaties tussen burgers te versterken. Van de wijkteamprofessional wordt gevraagd zoveel mogelijk aan te sturen op de 'eigen kracht' van burgers en diens sociale netwerk. Naast het onderscheid tussen 'collectief' en 'individueel' zetten we daarom in deze paragraaf ook aanpakken in het 'formele' circuit af tegen aanpakken met een meer 'informeel' karakter.

Voorzieningen en initiatieven in vier kwadranten

Zoals te zien in de figuur bestaat het model uit vier kwadranten. In elk kwadrant is een aantal in veel wijken voorkomende aanpakken geplaatst. De horizontale as geeft weer in welke mate daarbij sprake is van een individuele, dan wel een collectieve aanpak. De verticale as laat zien in welke mate professionals bij een aanpak betrokken zijn. Uiteraard is het schema niet 'volledig'. In werkelijkheid zijn er in een wijk vaak veel meer aanpakken of initiatieven; bovendien kunnen deze inhoudelijk verschillen. Zo kan het zijn dat aanpakken en initiatieven per wijk of gemeente net wat anders gepositioneerd worden. Ter illustratie: een buurthuis in beheer van wijkbewoners is in ons model rechtsonder gepositioneerd als een collectieve voorziening waarbij de burgers de verantwoordelijkheid hebben en geen professionals betrokken zijn. In de praktijk zijn in veel buurthuizen vaak wel professionals te vinden. Zo vervullen professionals soms een coachende rol van buitenaf richting de vrijwilligers van het buurthuis, of gebruiken professionals het buurthuis als vindplaats om burgers te ondersteunen. Bovendien, zo laten Marcel Ham en Jelle van der Meer in hun boek 'De Ondernemende Burger' (2015) zien, zijn zelfs in een buurthuis in eigen beheer vaak ook professionals 'vermomd als burgers' actief. Dit zijn vaak

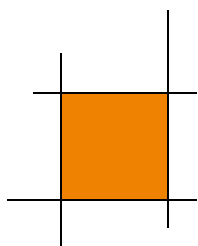

deskundige professionals die een buurthuis in hun vrije tijd, uit principieel of idealistisch oogpunt *runnen*. Een buurthuis zou dan ook goed in het kwadrant ‘formeel’/‘collectief’ worden geplaatst. Een ander voorbeeld is het maatjesproject. Maatjesprojecten worden in ons model gepositioneerd als een op de individu gerichte aanpak, uitgevoerd door burgers onderling (linksonder). Vaak is dit ook het geval. Er zijn echter ook maatjesprojecten waar professionals een ondersteunende rol hebben of maatjesprojecten die gericht zijn op groepen mensen. De assen van het model kunnen daarom het beste worden gezien als twee ‘glijdende schalen’ waarop voorzieningen en initiatieven gepositioneerd kunnen worden.

Naast inzicht in de verscheidenheid aan voorzieningen en initiatieven in een wijk, kunnen we het model ook gebruiken om te bepalen hoe en in welke mate de ontwikkelingen rondom collectieve aanpakken vanuit de wijkteams van de grond komen. Op basis van onze bevindingen kunnen we stellen dat het merendeel aan initiatieven en voorzieningen waar wijkteams gebruik van maken of naartoe doorverwijzen nog vooral in het kwadrant linksboven liggen: gericht op één individu en met professionele ondersteuning. Langzaamaan maken wijkteammedewerkers wel een beweging ‘naar beneden’, richting meer regie van burgers. Zij spreken burgers aan op hun eigen kracht en verantwoordelijkheden, maar gaan daarbij in veel gevallen nog vooral op individueel niveau te werk. De beweging naar het informeel/collectieve circuit wordt nog weinig gemaakt. De mate waarin wijkteams de beweging richting formeel/collectief maken (in het model rechtsboven), hangt sterk af van de mogelijkheden die er in een gemeente of wijk voorhanden zijn.

Conclusies

Op basis van onze literatuurstudie concluderen we dat de collectieve en individuele aanpakken die wijkteams hanteren nog niet volledig met elkaar in ‘balans’ zijn, zoals vanuit één van de bakens van de Welzijn Nieuwe Stijl wel wordt beoogd. Om tot een balans te komen zullen wijkteams zich de komende jaren moeten richten op het maken van een drietal bewegingen. De eerste beweging heeft te maken met het zoveel mogelijk – meer dan momenteel vaak het geval is – collectief benaderen van zorg of hulpverlening alvorens men kiest voor een individuele benadering. Tegelijkertijd, omdat maatwerk het streven blijft, zal ook een beweging handen en voeten moeten krijgen om slimme combinaties van collectieve en individuele benaderingen te maken waarbij collectieve aanpakken ook op individueel niveau meerwaarde hebben. De derde beweging die professionals in toenemende

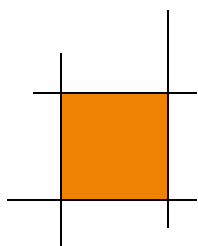
“Aansluiten bij initiatieven van burgers”

mate zullen moeten maken, is gericht op het betrekken van en aansluiten bij initiatieven van burgers bij het vormgeven van hun aanpakken. Dit betekent onder andere aansluiten bij (informele) verbanden (burgerinitiatieven, sportverenigingen, kerken, actiegroepen etc.) van burgers onderling en het zodanig ondersteunen (en tijdig loslaten) van burgers dat zij hun eigen sociale omgeving kunnen benutten, met zo min mogelijk professionele betrokkenheid. Opbouwwerkers, of sociale makelaars, zoals ze tegenwoordig ook wel genoemd worden, kunnen vanuit hun expertise daar een belangrijke rol bij vervullen (Postma & Van Wanrooy, 2016).

Er zal de komende jaren geïnvesteerd moeten worden in het verder ontwikkelen van deze drie bewegingen. De sleutel daartoe ligt deels binnen het wijkteam: in de samenstelling van het team en de ontwikkeling van competenties en vaardigheden van professionals. Deels ligt de sleutel buiten het team: wil de collectieve benadering van de grond komen, dan zal de gemeentelijke context daartoe de ruimte moeten bieden. Bovendien zal men moeten nagaan hoe verschillende (domeinoverstijgende) systemen rondom het wijkteam op elkaar afgestemd kunnen worden om de beoogde collectieve benaderingswijzen te realiseren. Het is van belang nader te onderzoeken hoe collectieve aanpakken verder ontwikkeld kunnen worden, in hoeverre ze beter of slechter werken dan individueel maatwerk, welke ‘slimme combinaties’ van collectief en individueel er mogelijk zijn en welke factoren hierop van invloed zijn. Door bijvoorbeeld een aantal collectieve aanpakken uit de praktijk uitgebreider te volgen kan meer inzicht worden verkregen in wat werkt en waar men tegenaan loopt. Een aantal goed onderzochte casussen kan *best practices* opleveren waarmee we bevorderende en belemmerende factoren beter kunnen vaststellen.

Literatuur

- Ewijk, H. van (2012). Nieuwe noden in de sociale hulpverlening. In J. Mostinckx & F. Deven (Eds.), *Welzijn en zorg in Vlaanderen. 2012-2013 (Wegwijzer voor de sociale sector)* (pp. 431-442). Mechelen: Wolters Kluwer Business.
- Ewijk, H. van & Wesdijk, A. (2015). *Stadsgebiedscans Sociale Basisinfrastructuur Amersfoort*. Amersfoort: Gemeente Amersfoort.
- Ham, M. en J. Van der Meer (2015). *De ondernemende burger. De woelige wereld van lokale initiatieven*. Utrecht: Sociale Vraagstukken/Movisie.
- Kluft, M. (2011). *Zeg, bent ú misschien die nieuwe professional? De omslag van de visie over welzijn naar het handelen van de nieuwe professional*. Movisie. Utrecht: Movisie.

Over deze serie

Wmo-wijzers geven in kort bestek de belangrijkste informatie weer over een thema dat belangrijk is rond de veranderingen in het sociale domein. Zij zijn gebaseerd op kennis die verzameld is in de Wmo-werkplaats Utrecht.

Auteur: Joep Binkhorst
Eindredactie: Jean Pierre Wilken en Martine Kolk

© 2016. Dit is een uitgave van het Kenniscentrum Sociale Innovatie en de Wmo-werkplaats Utrecht. Uit deze uitgave mag geciteerd worden mits de bron wordt vermeld.

- Memorie van Toelichting (2014). Memorie van Toelichting van Wet Maatschappelijke Ondersteuning 2015. Den Haag: 2015.
- Ministerie van VWS (2010). 'Welzijn Nieuwe Stijl'. Brochure. Den Haag: VWS.
- Movisie (2013). 'Van collectief naar individueel en andersom' - Sociaal werk in de wijk. Utrecht: Movisie.
- Oldenhof, L. (2014). De wijkprofessional: specialist met generalistische competenties. Achtergrondstudie bij het advies 'Gemeentezorg'. Den Haag: Raad voor de Volksgezondheid & Zorg.
- Oude Vrielink, M. (2015). Bouwen aan burgerkracht in het sociale domein. Utrecht: Platform31.
- Postma, D. & Van Wanrooy, P. (2016). Sociaal maken is een vak apart. Wijkgericht werken aan activering, talentontwikkeling en ondersteuning van vitale buurtnetwerken. In: Wilken, J.P. en Van Bergen, A. (2016). *Handboek Werken in de Wijk.* Amsterdam: SWP.
- Staveneuter, M., Van Dongen, M-C & Van den Toorn, J. (2012) Kantelen in Nieuwegein. Zelfredzaamheid, ondersteuning en professionalisering in het perspectief van de compensatieplicht. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Velde, van der F. (2015). Pionieren en Afstemmen in Kruiskamp-Koppel. Organisaties met een gezamenlijke missie in het kader van de Wet Maatschappelijke Ondersteuning. Interne publicatie. Utrecht: Kenniscentrum Sociale Innovatie.
- Vlaar, P., Kluft, M. & Liefhebber, S. (2013). Competenties maatschappelijke ondersteuning in de branche Welzijn en Maatschappelijke dienstverlening. Utrecht: Movisie.
- Vliet, K. van , Duyvendak, J., Boonstra, N. & Plempe, E. (2004). Toekomstverkenning ten behoeve van een beroepenstructuur in zorg en welzijn. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Waal, V. de (2014) De vooruitgeschoven middenvelder. De innovatiekracht van middenmanagers van welzijnsorganisaties met het oog op actief burgerschap. Den Haag: Boom Lemma.
- Winter, M. de (2008). Het moderne van kindermishandeling. In: W. Koops, B. Levering en M. de Winter (red.). *Opvoeding als spiegel van de beschaving. Een moderne antropologie van de opvoeding.* Amsterdam: SWP, 150-164.

Zie ook de complete literatuurstudie met daarin meer informatie over dit thema.